

Bjurholm
Bastuträsk
Ferdinand Johansson 1967
FFÖN 860

Matordning och bordsseder. Svar å ULMA:s frl M 82.

13 bl. A 4

Matordning och bordsseder.

Innan jag börjar med att besvara frågelistan vill jag nämna att jag för uttalets skull kommer att med en vinkel överteckna vokaler med "öppet" uttal som a i Anna och ö i lördag. "Tjockt" l-ljud kommer jag att understrecka. I den mån det behövs när det gäller uttalet av andra ord får jag försöka nämna om det under uppteckningens gång.

Matordning

Ordet måltid som i rikssvenskan förekom sällan i vår beteckning av måltiderna. "Mål" förekom i den sista måltiden för dagen som kallades "kvällsmålä". "Att bi mella måla" fanns. Ex: "Du jett eta sä du bi mella måla", vilket betydde att man skulle lägga in så att man ej blev för hungrig innan nästa måltid. Det fanns trots den allmänna knappheten på föda ändå gårdar som fick rykte om sig att man slösade med maten. Ex: "Ti den gårn där var dem sä ohüll. Där vår hä mål å mellamål hele dagen. Ordet "ohüll" som

Sagesman: Fredinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

f. 1901

ULMA frl M 82

FFÖN 860

betydde att man var slösaktig kunde även ersättas med ordet: "rômhänt", rymliga händer. Ordet "fångfoder" som användes för hö och halm, som man kunde ta i ett fång, förekom i kritisk användning även om människoföda. Om en lejd arbetskarl i tungt arbete fick till exp. kålsoppa till middagsmål kunde han säga: "Fångforä är litä å bi på". Rätter av grönsaker hade i allmänhet dåligt anseende som mat för dem som hade kroppsarbete. Om något av barnen i den tidens ofta stora familjer inte ville äta av det som bjöds kunde far eller mor säga: "Vill du int eta sä lätt bli. Henna är hä int trúänäs", varmed menades att det var ingen som trugade den som ej ville äta. Var maten bra och man fick äta så mycket man ville kunde man säga: "Hännä vår e gomål". Uttrycket "skrovâmål" en god måltid fanns också. Om det var några som varit på kalas och det vankats mycken och bra mat kunde de efteråt säga: "Nu fick ve då eta magån från ryggen en gång". Man kunde också säga: Nu fick ve eta å oss gråån^x kommer från ordet "grådu" som betecknade långvarig halvsvält. Eller rättare, ett tillstånd som man var i efter långvarig halvsvält.

Här måste jag nog först gå över till punkt 7 och räkna upp de måltider man hade och

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

f. 1901

^xän gång. Ordet gråån

ULMA frl M 82

FFÖN *860*

deras namn. I slutet av förra seklet och ända upp i 20 talet åt man fyra gånger om dagen. Det första målet "fruköstn" åt man vid 8:ta tiden på vintern men mycket tidigare på sommaren, ibland redan vid 5 tiden till exp.under slåttern. Frukosttiden kunde variera rätt mycket från gård till gård. Under slåttern 1922 var jag hos en bonde, Erik Bäckström i Hörnsjö. Här kom frun med kaffe och väckte klockan halv fem och då var första frukosten klar. Men då vankades det en "ännär fruköst" vid nio-tiden och det var ett bra ställe att vara på, trots de långa dagarna. Under slåttern 1924 var jag hos en storbonde Erik Andersson i Harrsele, Vännäs och där fick vi kaffe vid 6-tiden och frukost omkring kl. nio. Det andra målet som åts vid 12-tiden hette "môravärn". Vid 16-tiden var det tid för "åftåvärn" och det fjärde målet "kvällsmålä" åt man vid 20-tiden just innan man kröp i säng. Då klockan närmade sig 12 sade man: "Nu håll hä på vara tin för môravärn". Folket som var ut på åkern hade oftast ingen klocka utan matmor "kökä", ropade då det var tid att äta. Vid bäckflottning måste basen ha klocka och när det var tid för mat ropade han "skåffá" ett rop som gick från man till man längs flottleden. Tidsperioderna mellan målen hette "före môravärn" och "före åftåvärn". Det var vanligare

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

f. 1901

ULMA frl M 82

FFÖN

860

att säga: "efter åftåvärn" än att säga "före kvällsmålä". Man kunde också säga: "Nu ärä no matdågs" när man kände att det var tid för påfyllning i skrov^{et}. Ordet "gruta" finns i vår dialekt men det användes inte bara när det var fråga om mat. Man kunde säga: "Känn du däg hungre kun du fäll gå å äta en litn gruta", men man kunde också säga: "Hännä ä sä tongt att jag skull vilja ha en gruta hjälp". Det sista kunde sägas om man var ensam om att flytta något mycket tungt. Vanligare än gruta var uttrycket "n´litn gränn". "Kôm hit n´litn gränn". "Kôm in å et n´litn gränn". Det sista kunde gälla en bit mellan måltiderna, ett "mellamål". Men allra vanligast är ordet "nålta" som sannolikt är ett dialektalt sammandrag av orden: något litet. "Jag håll på varå nålta hungre", eller "hä skin skå ta på val nålta bätter ver". Det sista gäller väntad förbättring av av vädret.

Kringfarande tattare eller luffare hade nog inte några bestämda måltider utan de åt när de lyckats skaffa något ätbart. Det fanns också under förra seklets slut här i trakten s.k. åratorpare vilkas små och magra jordlappar inte förslog till att föda familjen och

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

F. 1901

ULMA frl M 82

FFÖN 860

de måste tidvis tigga, "bés" eller "gå å begära" hos bönderna. och för dessa blev det nog litet ojämt med måltiderna.

Sedan att äta fyra måltider om dagen fanns här kvar ända in i 20-talet. Det stora antalet måltider berodde nog på att det var ganska näringsfattig och enformig föda och arbetet tungt och livet hårt. Frukosten bestod oftast av saltströmming och potatis, bröd och smör. Men smöret var det sparsamt med. Det måste sparas och säljas ty det var nästan det enda som kunde ge några kontanter. Innan separatorerna började komma i början av seklet silades mjölken upp i halvmeterlånga tråg som rymde en och en halv till två liter vardera. Dessa fick stå på hyllor i "mjölkkantore" ett stort skåp som stod på kökets svalaste plats vid dörren. Efter ett dygn hade grädden samlats ovanpå och då tog matmor ned tråget och tog kvar grädden med vänstra handens lillfingersida och lät "rännmjölken" rinna ned i "rännmjölkytta". Grädden strök hon sedan ur tråget ned i kärnan, smörkärnan, med det krökta pekfingrets utsida. Var hon av det mindre renliga slaget, "dyngsam", kunde hon slicka av handen mellan varje tråg. "Rännmjölken" var tillsammans

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.
f. 1901

ULMA frl M 82
FFÖN 860

med "kärnmjölken" det man drack och kokade av. Separatoren kom till mitt hem 1907 men även sedan brukade mor sila upp mjölk i ett par tråg på kvällen. Ett sådant tråg fick vi barn dela på två och två. Vi delade gräddhinnan mitt på tråget och drog den till trågets ändar. Sedan bröt vi korntunnbröd i tråget och det bästa, grädden i trågets ändar sparades till sist. Men det fanns grannfruar som sade att mor var "ohull sôm jedd onga gräddtrågâ". Till frukost kunde man också hä i flott uppstekt potatispalt från "åftâvärn" dagen förut. Kaffe drack man på morgonen före frukost men även efter aftonvarden. Det köptes som råkaffe och rostades i hemmet. Till kaffet tog man en liten bit toppsocker i munnen. Båda delarna måste köpas och därför var hushållningen med dem stor. Surogat, cikoria, blandades vanligen i kaffet. Jag minns en söndagkväll när jag var i sex, sju års åldern att torparen Nicke Sandström kom in till oss. Han hade varit till en gård där cikoriahalten i kaffet brukade vara hög. Han var litet påstruken och han sneglade på mors kaffepanna och så sjöng han för oss barn en strof som jag minns än. "Dem skull bju mäg på kaffe men hä vår barâ vâttnä å lite surgat i. Halleluja! Cikoria"! När grannar och annat främmande kom på besök bjöd man kaffet på bricka där personen

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

f. 1901

VLMA frl M 82

FFÖN *860*

ifråga satt och i vardagslag aldrig något bröd till.

"Möravärn", morgonvarden, bestod nästan alltid av någon rätt kokt av mjölk och mjöl. Det kunde vara kornmjölsgröt och mjölk eller välling av kornmjöl som man satte i sig litervis. "Klimpmjök" kokt mjölk med kornmjölsklimp var också vanlig. I min barndom i början av seklét hade förhållandena förbättrats så att kornmjölsvälling och kornmjölsklimp har jag alldrig smakat utan det var välling och klimp av vetemjöl. Men det måste köpas och för det behövdes kontanter. Risgrynsgröt förekom sällan eller aldrig utom till Jul.

Till "åftåvärn", aftonvarden, var det nästan alltid potatis "pären" och till den åter strömming. Sommartid fanns det ofta färsk fisk ur sjön till det målet, och hade jakten på hösten lyckats bra för far kunde det målet finnas kött av vilt på bordet. Ibland gjorde mor "pärpännkakun" en pannkaka av potatisrev och mjölk och litet vetemjöl. Den smakade riktigt gott med lingonsylt till. Den gräddades i långpanna och kunde nog inte

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

f. 1901

ULMA frl M 82

FFÖN 860

lagas före järnspisarnas tid och den första järnspiseln kom hit till trakten 1893. "Pärpalt" ibland med fläsk eller ister i lagades också till aftonvarden. Det var en torparpojke, Albert Andersson som köpte den första järnspisen i Sundsvall där han arbetat på ett sågverk under sommaren. Han tog den med båt till Umeå och sedan kom den före jul hit till byn. Uppgiften har jag fått av Alberts systerson Albin Andersson som nu är 77 år gammal. Potatis blandades också i bröd. Man hade på många gårdar en "pärkvarn" som man kunde dra med vev och som mösade kokt potatis. "Pärmosä" blandades med korn- och rågmjöl till en deg som fick jäsa. "Pärkakun" smakade bra och på grund av potatisinblandningen fick den egenskapen att den "håll sä mjuk sä lång", den torkade mindre fort. Den var bättre att bre smör på än korntunnbrödet som smulades sönder så lätt, och var därför främst avsedd som smörgåsbröd till matsäck. "Kvällsmåla" bestod alltid av kornmjölsgröt och mjölk. Till "möravärn" kunde man ibland få en liten smörklick som placerades i en grop mitt i grötskålen, "smörbrunn" och där man doppade gröt-skeden innan den stoppades i munnen och så tog man en sked mjölk efteråt. Det där grötätandet omedelbart före sängdags var nog inte så bra även för luften i stugorna men det

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.
f. 1901

ULMA frl M 82

FFÖN 860

ansågs som ett straff att "jetta gå i säng hungre". Det finns ett rim från den tiden som visar att man observerat det sena grötätandets "vådor". "Efter m^oravärn ligg å vil, efter kvällsmåla spring en mil". Något "smörbrunn" fick man aldrig i kvällsgröten.

Söndagens mattider skiljde sig något från vardagens och även med maten var det någon skillnad. Frukosten åts vid 9-tiden och den bestod nästan alltid av "blöta". Det var mjölk som kokades upp och så blöttes korntunnbröd däri och man åt med smör till. "M^oravärn" hette på söndagen "medagen" och åts senare än morgonvarden. Oftast var det köttsoppa med potatis till "medagen". Då kunde det hända att "mjölkblötâ" på morgonen ersattes med blöta i buljong från köttkoket. "Söndagsåftâvärn" var i mitt och även andra hem pannkaka gräddad i långpanna med sylt av olika vilda bärsorter till. Om någon av våra kor hade kalvat fick vi "råmjölkpannkakâ" och då var det fäst. Det målet åts vid femtiden Det kunde också vara "blodpannkakâ" om något djur var slaktat och fanns blod från djuret. Var det någon som ville ha mer mat sen på kvällen brukade man få en smörgås av en halv "knivkaku" en rågkaka som bakades ungefär 1 centimeter tjock och två

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm
f. 1901

ULMA frl M 82
FFÖN 860

decimeters diam. Under slåttertiden var det också vanligt att man åt en "knivkakusmör-gås" med något torkat fårkött till kaffe vid femtiden på morgonen och den egentliga frukosten vid 8-9-tiden. Det fanns också gårdar där "mjölkblötå" utgjorde det tidiga målet. (Hörnsjö, Nordmaling.) Eljest var det inte så stor skillnad på tiderna för målen sommar och vinter.

Arbetsfolk som lejdes till gårdarna särskilt under slåttern kunde berätta om ställen där det var "bra matordning" och "dåli matordning." I det senare fallet var det oftast matmor i gården som fick betyget att hon var "oslög", oskicklig, till att laga mat. Hon kunde också få rykte om sig att vara "dyngsâm". Hos Gotthard Palmgrens i Rambo (Degerfors) kokade frun palt och gröt på söndagarna så att det skulle räcka hela veckan så att hon inte skulle behöva "sänk", förbruka tid med matlagningen från utearbetet under veckan. Innan lördagen var gröten surnad, "bettnä", och palten var liksom luden av något slags mögel. Kraven på renlighet i matlagningen var små. När mor "rännä ned" mjölken ur trägen hade hon en särskild kniv av trä som morfar hade gjort och satte mot

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.
f. 1901

ULMA frl M 82

FFÖN

860

grädden men de flesta använde handen. När jag var hos Erik Anderssons Harrsele, Vännäs sommaren 1924 skulle vi en dag rulla ut en bröt som låg mot holmen överst i den nu torrlagda Fällforsen. Andersson hade "uthållningen", att rulla ut timret från stränderna alltefter det högvattnet sjönk undan. Vi var tre som skulle äta "ilag" "filbryta" ur en stor "vriskål" Gubben Andersson skulle "bryt iti" och medan han smulade ned korn-tunnbrödet i tjockmjölken satt jag och tänkte på hur han tidigare på dagen gått och burit varm hästskit, med händerna ur höet när märren som var spänd för hästräfsan hade fällt i höet. Jag blev inte gammal i den gården. Snålhet med maten för tjänstefolket gav upphov till det från förra seklet kommande uttrycket: "dem var sä snål att då dem sket sä gnäll hä." Varmed menades att det gnällde när de gjorde sitt tarv. Från förra seklet är även historien om den snåla gumman som lade en boll av iskallt smör i ett trätråg för husfolket. Varje angrepp med kniven mot bollen resulterade i att den trillade undan och man uppgav försöken att få något ur den. Men en dag stack drängen gaffeln eller slidkniven i smörbollen och pigan skar. Då skrek gumman till gubben: "Nu si du hä gå guds våll över allt. Ét smöra du å!"

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

f. 1901

ULMA frl M 82

FFÖN 860

"Sövel", mera bestämt "sövlä" var här ett gemensamt uttryck för först och främst smör och fläsk. Även kött räknades som "sövel". Ost och färsk fisk räknades inte som sovel men man sade att det "kunnä vara sövelsamt! Man sade också att "hä var mer sövelsamt om man stekt fisken än om man kokä han". "Hä vår nätt om sövlä" kunde man säga om förhållande var sådana som i historien jag här förut berättat. Men om en flicka gifte sig rikt kunde man också säga: "Hon kömmä sä^{ops} i sövlä", eller "hon höppä opp i söveltunna". Detsamma kunde sägas om en pojke haft samma tur.

"Ohull" öm sövlä"; var en matmor som slösade med smör och fläsk. Även soldaten, som fick ut sitt underhåll i matväg från rotebönderna under julveckan fick ord om sig att vara "ohull öm sövlä" för han var ofta utan mat innan våren kom.

Brödet kallades "gusslån" och jag har inte hört att någon annan mat fått det namnet. Den gamle jägaren Karl Johansson i Fäboliden, Lycksele död 1944 åttioårig berättade att

Sagesman: Ferdeniand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.
f. 1901

ULMA frl M 82
FFÖ N 870

han någon gång varit utsatt för att någon person som varit "ilünnen", avundsam, förstört hans bössa så att den inte dödade viltet direkt utan det kunde gå eller flyga bort och han inte kunde finna igen det. "Då stöppe jag en bit gusslån mella krutä å kula". "Gusslånet" var en bit bröd. Samma tro på brödets magiska förmåga har också funnits i min hembygd.

"Massäcken", matsäcken för en person och för endagsanvändning var oftast en väska av kalvskinn som rymde en smörask och litet bröd. Getarens matsäck var en liten kont av flätade näverstrimlor för några smörgåsar och en mjölkflaska. Ibland var det fil i flaskan och då hände det att getaren gjorde sig en slags skål av näver, "näverryv" som han kunde slå upp mjölken i och göra sig en "filbryt" av kornbrödet. Undertecknad har själv varit getare i flera år. "Näverryva" kastades bort efter maten eller också plockade han bär i den åt småsyskonen då han kom hem på kvällen. Men när mor skulle "nästgöra åt änges", skicka matsäck till utängarna kom den stora "näverköntn" till användning. Den var rektangulärt fyrkantig och rymde väl omkring en kubikfot. Näverkonten bars på

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastrträsk, Bjurholm
f. 1901

ULMA frl M 82
FFÖN 860

ryggen med breda remmar "fässlen" över axlarna. I den fanns kornbröd till "filbryta" limpa av råg "ängesbulla" och smörasken av trä. Var smörasken så stor att den även rymde stekt fläsk och kött som ladés på ena änden av den ovalt formade asken så kallades den ibland även för "sövelasken-". En stor "vriskål" full med kornmjölsgröt bars av någon av kvinnorna. Grötskålen bars i en handduk vars fyra hörn knöts ihop, två och två. Filmjölken fanns i en oval, päronformad flaska av trä. Dessa började försvinna som "ängesflaskor" i början av seklet och ersättas med mjölkhämtare av bleck. Skälet var nog att de var svåra att diska. Där ängarna låg så långt borta att man låg över flera nätter var träflaskorna längre i bruk. Man åt en tidig frukost vid halvsextiden innan man gick hemifrån. Vid niotiden tog man sig en rast och åt en smörgås av rågbullen. Vid tolvtiden åts "möravärn" där mjök och gröt var huvudrätten. Gröten åts gemensamt ur den stora skålen, men kvinnorna hade en annan skål än männen för filmjölken, "grötveta", grötvätan.

Att vara tvungen äta bröd utan smör eller annat som ansågs som sovel kallades "att mögel". Ordet uttalas med tonvikt på ett mycket öppet ö-ljud. Exp. "Hä gå tongt å eta då man

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm
f. 1901

ULMA frl M 82
FFÖN 860

jett mögel". Han satt å möglä å sken int ha na smör". Han syntes inte ha något smör. Ordet "sögabit" har jag hört ett par gånger men det är inte vanligt här. En flicka sade till sin bror som hon visste skulle på friarfärd till en gård där de var kända för att vara snåla: "Ta med däg en sögabit om du skull val hungre." Hon var rädd han skulle bli sugen och det var nog mycken ironi i uppmaningen. All matsäck hade det gemensamma ordet "nästgäla" och "nästjöl" gjorde man alltid när man måste ha mat med sig.

Det var inte ovanligt att barn som kom på besök från granngårdarna kunde få en "kaku-
"eller bullskiv"
skiv" med smör eller annat pålägg men det var stor skillnad på den saken mellan olika gårdar. Jäntorna tycks ha haft större tur än pojkar för att få den där förplägnaden. Det var främst "gubåna", gudbarnen, fadderbarnen, som hade tur att få något. Min ^{gudmor} "gudmora" hette Matilda Andersson och det hände aldrig att jag gick därifrån utan att ha fått något att stoppa i munnen. Var det inte bröd så kunde det vara en bit toppsocker. Hon dog 1938 och min fru som var sjukvårdskunnig skötte henne på dödsbädden.

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.
f. 1901

ULMA frl M 82

FFÖ N 860

Det var vanligt vid gravöl men även bröllopp att man delade ut en sorts stor kringla av saffransbröd och en kvadratdecimeter stor tärning av samma sorts bröd innan gästerna begav sig på hemväg. Det var "fälm^uatn", färde^umaten och den var efterlängtd av barnen som var hemma. När min morfar varit till "martnen" i Örträsk och sålt spinnrockar som han tillverkat brukade vi få "martnesgötta" av honom då han kom tillbaka. Det var en sorts stora hemkokta karameller.

11 Bordsseder.

Det var vanligt att "läsa borsböna" men i vardagslag lästes den sällan högt. Man tog ihop händerna och böjde huvudena och satt tyst några sekunder innan måltiden började. Om en predikant var på besök och hade kvarter i gården läste han bordsbönen högt. Lika-så prästen i den gård där han skulle äta middag när han var i byn till exp. vid de årliga husförhören, som i nuvarande sekel bara var ett slags folkbokföringssammanträde med en andaktsstund efteråt.

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

f. 1901

ULMA frl M 82

FFÖN 870

Man åt vid bordet som oftast stod med ena långsidan mot ett fönster. Var familjen eller de som skulle äta var många vuxna kunde bordet stå mitt på golvet i köket som var familjens egentliga vistelseplats och i storlek tilltaget därefter. Matmodern åt sällan samtidigt som de andra. Hon såg till att det inte fattades något på bordet och hon vakade över de mindre barnen som ofta hade sin matplats på den omkring två meter långa vedbänken, "veålåå" vars lock fick vara matbord. Där åt de oftast stående. Husfadern hade sin plats på högra änden av bordet om det stod mot fönstret och mitt på ena långsidan om det stod mitt på golvet. I den här trakten hade födorådsfolk, "förmånsfolke" nästan alltid en egen stuga och deltog sällan i familjens måltider. Var de med i måltiden någon gång så satt de i närheten av husfadern. Karlarna var alltid barhuvade vid måltiden och var det någon som behöll mössan på fick han snart en påminnelse: "Du ha visst glömt att ta å däg myssa". Kvinnorna sköt tillbaka huvudduken, "hilka" så att låg i nacken eller nere på halsen. Även i skogskojorna satt männen oftast barhuvade. Men vid måltider så man satt vid en eld på en stock i skogen var nog mössan alltid på.

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

f. 1901

ULMA frl M 82

FFÖN 860

Evelina Vikström som dog 1944, 78 år gammal berättade när jag upptecknade hennes livshistoria 1938 att hon 1886 tjänade piga hos en skogsfaktor Norvall i Ramsele, Degerfors. Då hade man där endast träskålar och tråg för maten på bordet. Knivar och gafflar av järn fanns men skaften var av två träbitar fästa med mässingnitar. Skålarna var de flesta av "bjärkvri". Bara träskedar fanns och de hade korta skaft och ganska breda blad. Var och en hade sin egen sked som slickades av och sattes i "skehilla" som satt på väggen vid husfaderns plats. 1894 kom hon tillbaka ett år i samma gård och nu var mycket förändrat. Trågen och träskålarna var borta och nu fanns porslinstallrikar, och skedar som var förtennade och som inte fick användas i hett fläskflott. Norvalls var ju en slags "bättre mans gård" och de gick väl före i förändringarna, men undertecknad som är född 1901 har ätit med träsked. Hos oss diskades nog skålarna men förutnämde Albin Andersson minns hur man bara slickade och skrapade ur trågen och skålarna innan de sattes upp på "hilla" som oftast hade sin plats mellan köks- och kammardörren. Om barnen inte åt utan bara grävde i maten, var med fingrarna i grötskålen eller grävde

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

f. 1901

ULMA frl M 82

FFÖN 860

ut maten på bordet eller vedlårlocket så sade man att "dem görmä". Det senare ordet uttalas med hårt g och öppet ö-ljud. Även äldre som bar sig "oslögt" åt med maten fick ord om sig att "vara görmsam". Var det dålig ordning i ett kök eller på matbordet sade man att det var "tjockt ôm" eller "oordningssâmt" Köttet stektes aldrig det krävde för mycket smör utan det kokades. En köttsoffa gjordes på det sättet att man skar upp fläsk i små bitar som fick koka ett tag innan köttet lades ned. Särskilt när det gällde kött av villebråd ansåg man det behövt med fläsket i soppan så den inte blev så mager. Köttet delades i bitar åt barnen och harskallen ansågs som en eftertraktad "gobit" för harhjärnan var en läckerhet. Och så kunde skallen användas som leksak, det blev en liten släde av underkäken. Husfadern tog för sig själv av köttet i tråget på bordet och så gjorde även de vuxna. Men en som tycktes vara rädd att ta för sig kunde, om husfar var en bra karl, få uppmaningen: "ta för däg. Du ska int vara farbrorsâm" Det där ordet "farbrorsâm" sades om alla som tycktes för blyga att ta för sig vid matbordet. Men om motsatsen sade man: "största snålhund först ti fate". "Han åt sôm han allri skull ha

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

f. 1901

ULMA frl M 82

FFÖN 860

sitt matn förut", eller "han jedd sä int tommä (tid) tugg utan svörd (svalde) matn sôm en humn". Den som pratade mycket kunde få uppmaningen: "Tig åttill bolä. Pjölller (pjollra) få du göra sen."

Rapa vid bordet väckte inget uppseende men om det skulle spraka till litet på ett annat ställe så var det en olycka som den skyldige försvarade sig mot med att säga: "Jä jett fäll pris matmora". Men nog var den skyldige röd i synen om han inte var alltför förhärdad.

Fastän måltiden mitt på dagen kallades morgonvard så hette vilostunden efteråt "att vil medagen", mitt på dagen. Middagsvilan varade nog en timme i gårdar där de inte var alltför "jere", giriga.

1924 när jag var hos Anderssons i Harrsele lade gubben sig på sängen efter "môravärn" men varannan dag kom gumman och skrek åt oss: "Pojkar ! kôm ned i ann stugun å dra smörkärnan, medan je vil jê." Smörkärnan, som var nyinköpt var stor ty det fanns fjorton

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.
f. 1901

ULMA frl M 82
FFÖN 860

kor och det var sannerligen ingen vila. Men när det började skära ihop i kärnan och bli smör sprang käringen, Sofia, och väckte gubben.

Sommaren 1925 hade jag en kamrat som hette Olov Englund från Sidensjö i Ångermanland. Arbetet var timmersortering i Lillån vid Umeå. Englund bodde ensam i ett rum som han hyrt och när vi frågade hur han gjorde när han ätit mellan 3 och fyra på morgonen, när vi hade nattskift svarade han: "Jag gör som en göbbe hemma när han ska vil medagen. Han lägg säg på sänga å ha en sten ti nävan som han håll utom sängbalken. Då han somn å sno hanna på sä å sten fall ne å då vaken han. Jag ha en bommärla jag." Men en morgon kom Englund tillbaka vid halv femtiden. Bommärlan hade fallit i golvet och Englund var för långt borta. Basen Johan Manberg mötte honom med den spefulla anmärkningen: "Om dem försövä säj dem som bo hem unner jag int på hä för hä kunn ju vara käringa som ha lagt säj på skjorta hans, men du ha ju hon ända i Sidensjö."

Om man kom in i en gård där de höll på att äta hörde det till god ton att man sade:

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.

f. 1901

ULMA frl M 82

FRÖN *860*

"Guss fre", guds frid. Då blev man bjuden: "Sitt! Ta däg en stol", och så kom husmor med kaffe på en bricka. Var det en bekant från en annan by eller en som man visste hade färdats en bit kunde han bli bjuden till bordet. Den inbjudningen avvärdades från början: "Nä, hovaligen, ja är int hungre, ja ha nytte. (nyss ätit) Men oftast slutade det med att han satt vid bordet och tog för sig av det som bjöds.

Sagesman: Ferdinand Johansson, Bastuträsk, Bjurholm.
f. 1901

ULMA frl M 82
FFÖN 860

Matordning och bordsseder.

Innan jag börjar med att besvara frågelistan vill jag nämna att jag för uttalets skull kommer att med en vinkel överteckna vokaler med "öppet" uttal som a i Anna och ö i lördag. "Tjockt" l-ljud kommer jag att understreka. I den mån det behövs när det gäller uttalet av andra ord får jag försöka nämna om det under uppteckningens gång.

Bjurholan
Bastutask
F. Johansson
1967
FPÖN 860

Matordning.

Ordet måltid som i rikssvenskan förekom sällan i vår beteckning av måltiderna. "Må^l" förekom i den sista måltiden för dagen som kallades "kvällsmå^lä". "Att bi mella må^la" fanns. Ex: "Du jett eta sä du bi mella må^la", vilket betydde att man skulle lägga in så att man ej blev för hungrig innan nästa måltid. Det fanns trots den allmänna knappheten på föda ändå gårdar som fick rykte om sig att man slösade med maten. Ex: "Ti den gårn där var dem sä ohüll. Där vår hä må^l å mellamå^l hele dagen. Ordet "ohüll" som betydde att man var slösaktig kunde även ersättas med ordet: "römhänt", rymliga händer.

Ordet "fångfoder" som användes för hö och halm, som man kunde ta i ett fång, förekom i kritisk användning även om människoföda. Om en lejd arbetskarl i tungt arbete fick till exp. kålsoppa till middagsmål kunde han säga: "Fångforä är litä å bi på". Rätter av grönsaker hade i allmänhet dåligt anseende som mat för dem som hade kroppsarbete. Om något av barnen i den tidens ofta stora familjer inte ville äta av det som bjöds kunde far eller mor säga: "Vill du int eta sä lättbli. Henna är hä int truänäs", varmed menades att det var ingen som trugade den som ej ville äta. Var maten bra och man fick äta så mycket man ville kunde man säga: "Hännä vår e gomå^l". Uttrycket "skrövä^lmå^l" en god måltid fanns också. Om det var några som varit

Rjurholm
Bastutrask
F. Johansson
1967
FFN 860

(2)

på kalas och det vankats mycken och bra mat kunde de efteråt säga:

"Nu fick ve då eta magan från ryggen en gång". Man kunde också säga:

"Nu fick ve eta å oss gråån än gång. Ordet "gråån" kommer från ordet

"grådu" som betecknade långvarig halvsvält. Eller rättare, ett till-

stånd som man var i efter långvarig halvsvält.

Här måste jag nog först gå över till punkt 7 och räkna upp de måltider man hade och deras namn. Inslutet av förra seklet och ända upp i 20 talet åt man ~~fyra~~ fyra gånger om dagen. Det första målet "fruköstn" åt man vid 8:ta tiden på vintern men mycket tidigare på sommaren, ibland redan vid 5 tiden till exp. under slåttern.

Frukosttiden kunde variera rätt mycket från gård till gård. Under slåttern 1922 var jag hos en bonde, Erik Bäckström i Hörnsjö. Här kom frun med kaffe och väckte klockan halv fem och då var första frukosten klar. Men då vankades det en "ännär fruköst" vid nio-tiden och det var ett bra ställe att vara på, trots de långa dagarna.

Under slåttern 1924 var jag hos en storbonde Erik Andersson i Harrsele, Vännäs och där fick vi kaffe vid 6-tiden och frukost omkring kl. nio. Det andra målet som äts vid 12-tiden hette "möravärn". Vid 16-tiden var det tid för ~~en~~ "aftavärn" och det fjärde målet "kvällsmälä" åt man vid 20-tiden just innan man kröp i säng. Då klockan närmade sig 12 sade man: "Nu håll hä på vara tim för möravärn". Folket som var ut på åkern hade oftast ingen klocka utan matmor "kökä", ropade då det var tid att äta. Vid bäckflottning måste basen ha klocka och när det var tid för mat ropade han "skäffä" ett rop som gick från man till man längs flottleden. Tidsperioderna mellan målen hette "före möravärn" och "före aftavärn". Det var vanligare att säga: "efter aftavärn" än att säga "före kvällsmälä". Man kunde också säga: "Nu är ^äno matdags" när man kände att det var tid för påfyllning i skrovet. Ordet "gruta" finns i vår

(3)
dialekt men det användes inte bara när det var fråga om mat. Man kunde säga: "Känn du dag hungre kun du fäll gå å äta en litn gruta", men man kunde också säga: "Hännä ä sä tongt att jag skull vilja ha en gruta hjälp". Det sista kunde sägas om man var ensam om att flytta något mycket tungt. Vanligare än gruta var uttrycket "n'litn gränn". "Kôm hit n'litn gränn". "Kôm in å et n'litn gränn". Det sista kunde gälla en bit mellan måltiderna, ett "mellamål". Men allra vanligast är ordet "nâlta" som sannolikt är ett dialektalt sammandrag av orden: något litet. "Jag håll på vara nâlta hungre", eller "hä skin skâ ta på val nâlta bätter vef". Det sista gäller väntad förbättring av vädret.

Kringfarande tattare eller luffare hade nog inte några bestämda måltider utan de åt när ~~dei~~ de lyckats skaffa något ätbart. Det fanns också under förra seklets slut här i trakten s.k. åratorpare vilkas små och magra jordlappar inte förslog till att föda familjen och de måste tidvis tigga, "bés" eller "gå å begära" hos bönderna. och för dessa blev det nog litet ojämt med måltiderna.

Sedan att äta fyra måltider om dagen fanns här kvar ända in i 20-talet. Det stora antalet måltider berodde nog på att det var ganska näringsfattig och enformig föda och arbetet tungt och livet hårt. Frukosten ~~bestod~~ bestod oftast av saltströmming och potatis, bröd och smör. Men smöret var det sparsamt med. Det måste sparas och säljas ty det var nästan det enda som kunde ge några kontanter. Innan separatorerna började komma i början av seklet silades mjölken upp i halvmeterlånga tråg som rymde en och en halv till två liter vardera. Dessa fick stå på hyllor i "mjölkkantore" ett stort skåp som stod på kökets svalaste plats vid dörren. Efter ett dygn hade grädden samlats ovanpå och då tog matmor ned tråget och tog kvar grädden med vänstra handens lillfingersida och lät "rännmjölken" rinna ned i "rännmjölkbytta". Grädden strök hon sedan ur tråget ned i kärnan,

Rjinhöken
Bretelräsk
F. Johansson 1967
FFN 860

Björholm
Pastatäcke
F. Johansson
1967
FON 860

(4)

smörkärnan, med det krökta pekfingrets utsida. Var hon av det mindre renliga slaget, "dyngsam", kunde hon slicka av handen mellan varje tråg. "Rännmjölken" var tillsammans med "kärnmjölken" det man drack och kokade av. Separatoren kom till mitt hem 1907 men även sedan brukade mor sila upp mjölk i ett par tråg på kvällen. Ett sådant tråg fick vi barn dela på två och två. Vi delade gräddhinnan mitt på tråget och drog den till trågets ändar. Sedan bröt vi korntunnbröd i tråget och det bästa, grädden i trågets ändar sparades till sist. Men det fanns grannfruar som sade att mor var "ohull s^om jedd onga gräddtråga". Till frukost kunde man också ha i flott uppstekt potatispalt från "aftavärn" dagen förut. Kaffe drack man på morgonen före frukost men även efter aftonvarden. Det köptes som råkaffe och rostades i hemmet. Till kaffet tog man en liten bit toppsocker i munnen. Båda delarna måste köpas och därför var hushållningen med dem stor. Surogat, cikoria, blandades vanligen i kaffet. Jag minns en söndagkväll när jag var i sex, sju års åldern att torparen N~~icke~~ Sandström kom in till oss. Han hade varit till en gård där cikoriahalten i kaffet brukade vara hög. Han var litet ~~små~~ påstruken och han sneglade på mors kaffepanna och så sjöng han för oss barn en strof som jag minns än. "Dem skull bju mäg på kaffe men hä v^är b^är^äv^ättⁿä å lite surgat i. Halleluja! Cikoria! När grannar och annat främmande kom på besök bjöd man kaffet på bricka där personen ifrågasatt och vardagslag aldrig något bröd till.

"Möravärn", morgonvarden, bestod nästan alltid av någon rätt kokt av mjölk ock mjöl. Det kunde vara kornmjölsgröt och mjölk eller välling av kornmjöl som man satte i sig litervis. "Klimpmjolk" kokt mjölk med kornmjölsklimp var också vanlig. I min barndom i början av seklet hade förhållandena förbättrats så att kornmjölsvälling och kornmjölsklimp har jag aldrig smakat utan det var

(5)

välling och klimp av vetemjöl. Men det måste köpas och för det behövdes kontanter. Risgrynsgröt förekom sällan eller aldrig utom till Jul.

Till "aftavärn", aftonvarden, var det nästan alltid potatis "pären" och till den åter strömming. Sommartid fanns det ofta färsk fisk ur sjön till det målet, och hade jakten på hösten lyckats bra för far kunde det till det målet finnas kött av vilt på bordet. Ibland gjorde mor "pärpannkakun" en pannkaka av potatisrev och mjölk och litet vetemjöl. Den smakade riktigt gott med lingonsylt till. Den gräddades i långpanna och kunde nog inte lagas före järnspisarnas tid och den första järnspiseln kom hit till trakten 1893. # "Pärpalt" ibland med fläsk eller ister i lagades också till aftonvarden. Det var en torparpojke, Albert Andersson som köpte den första järnspisen i Sundswall där han arbetat på ett sågverk under sommaren. Han tog den med båt till Umeå och sedan kom den före jul hit till byn. Uppgiften har jag fått av Alberts systerson Albin Andersson som nu är 77 år gammal. Potatis blandades också i bröd. Man hade på många gårdar en "pärkvarn" som man kunde dra med vev och som mosade kokt potatis. "Pärmosä" blandades med korn- och rågmjöl till en deg som fick jäsa. "Pärkakun" smakade bra och och på grund av potatisinblandningen fick den egenskapen att den "hull så mjuk så lång", den torkade mindre fort. Den var bättre att bre smör på än korntunnbrödet som smulades sönder så lätt, och var därför främst avsedd som smörgåsbröd till matsäck. "Kvällsmåla" bestod alltid av kornmjölsgröt och mjölk. Till "möravärn" kunde man ibland få en liten smörklick som placerades i en grop mitt i grötskålen, "smörbrunn" och där man doppade grötskeden innan den stöppades i munnen och så tog man ~~en~~ en sked mjölk efteråt. Det där grötätandet omedelbart föresängdags var nog inte så bra även för luften i stugorna men det ansågs som ett straff att "jetta gå i säng hungre". Det finns ett

Rjärholm
Bakultrask
J. Johansson 1967
FFÖN 860

(6)

rim från den tiden som visar att man observerat det sena grötätandets "vådor". "Efter möravärn ligg å vil, efter kvällsmåla spring en mil". Något "smörbrunn" fick man aldrig i kvällsgröten.

Söndagens mattider skiljde sig något från vardagens och även med maten var det någon skillnad. Frukosten äts vid 9-tiden och den bestod nästan alltid av "blöta". Det var mjölk som kokades upp och så blöttes korntunnbröd däri och man åt med smör till. "Möravärn" hette på söndagen "medagen" och äts senare än morgonvarden. Oftast var det

köttsoppa med potatis till "medagen". Då kunde det hända att "mjölk-

*på mor-
gonen* blöta" ersattes med blöta i buljong från köttkoket. "Söndagsaftavärn"

var i mitt och även andra hem pannkaka gräddad i långpanna med sylt av olika vilda bärsorter till. Om någon av våra kor hade kalvat fick vi "råmjölkpannkaka" och då var det fäst. Det målet äts vid femtiden

Det kunde också vara "blodpannkaka" om något djur var slaktat och fanns blod från djuret. Var det någon som ville ha mer mat sen på kvällen brukade man få en smörgås av en halv "knivkaku" en rågkaka som bakades ungefär 1 centimeter tjock och två decimeters diam.

Under slåttertiden var det också vanligt att man åt en "knivkaku-smörgås" med något torkat fårkött till kaffe vid femtiden på morgonen och den egentliga frukosten vid 8-9-tiden. Det fanns också går-

där "mjölkblöta" utgjorde det tidiga målet. (Hörnsjö, Nordmaling.)

Eljest var det inte så stor skillnad på tiderna för målet sommar och vinter.

Arbetsfolk som lejdes till gårdarna särskilt under slåttern kunde berätta om ställen där det var "bra matordning" och "dålig matordning"

I det senare fallet var det oftast matmor i gården som fick betyget att hon var "osläg", oskicklig, till att laga mat. Hon kunde också få rykte om sig att vara "dyngsam". Hos Gotthard Palmgrens i Rambo (Degerfors) kokade frun palt och gröt på söndagarna så att det

Björholm

Bastulåsk

F. Johansson 1967

F.F. 860

Björholan
Bastuträsk
F. Johansson 1967
FFÖN 860

(7)

skulle räcka hela veckan så att hon inte skulle behöva "sänk", förbruka tid med matlagningen från utarbetet under veckan. Innan lördagen var gröten surnad, "bettnä", och palten var liksom luden av något slags mögel. Kraven på renlighet i matlagningen var små. När mor "rännä ned" mjölken ur trägen hade hon en särskild kniv av trä som morfar hade gjort och satte mot grädden men de flesta använde handen. När jag var hos Erik Anderssons Harrsele, Vännäs sommaren 1924 skulle vi en dag rulla ut en bröt som låg mot holmen överst i den nu torrlagda Fällforsen. Andersson hade "uthållningen", att rulla ut timret från stränderna alltefter det högvattnet sjönk undan. Vi var tre som skulle äta "ilag""filbryta" ur en stor "vriskål". Gubben Andersson skulle "bryt iti" och medan han smulade ned korn-tuanbrödet i tjockmjölken satt jag och tänkte på hur han tidigare på dagen gått och burit varm hästskit, ^{med händerna} ur höet när mårren som var spänd för hästräfsan hade fällt i höet. Jag blev inte gammal i den gården. Snålhet ~~med~~ med maten ^{till} för tjänstefolket gav upphov det från förra seklet kommande uttrycket: "dem var så snål att då dem sket så gnäll hä." Varmed menades att det gnällde när de gjorde sitt tarv. Från förra seklet är även historien om den snåla gumman som lade en boll av iskallt smör i ett trätråg för husfolket. Varje angrepp med kniven mot bollen resulterade i att den trillade undan och man uppgav försöken att få något ur den. Men en dag stack drängen gaffeln eller slidkniven i smörbollen och pigan skar. Då skrek gumman till gubben: "Nu si du hä gå guds våll över allt. Ét smöra du å!"

"Sövel", mera bestämt "sövlä" var här ett gemensamt uttryck för först och främst smör och fläsk. Även kött räknades som "sövel". Ost och färsk fisk räknades inte som sovel men man sade att det "kunnä vara sövelsamt". Man sade också att "hä var mer sövelsamt om man stekt fisken än om man kokä ham". "Hävar nätt om sövlä"

(g)

kunde man säga om förhållande var sådana som i historien jag här förut berättat. Men om en flicka gifte sig rikt kunde man också säga: "Hon köm^omä sä opp i söv^llä", eller "hon höppä opp i sövel^l-
tunna". Detsamma kunde sägas om en pojke haft samma tur.

"Ohull" öm söv^llä", var en matmor som slösade med smör och fläsk. Även soldaten, som fick ut sitt~~na~~ underhåll i matväg från rotebönderna under julveckan fick ord om sig att vara "ohull öm söv^llä" för han var ofta utan mat innan våren kom.

Brödet kallades "gusslån" och jag har inte hört att någon annan mat fått det namnet. Den gamle jägaren Karl Johansson i Fäboliden, Lycksele död 1944 åttioårig berättade att han någon gång varit utsatt för att någon person som varit "il^lunnen", avundsam, förstört hans bössa så att den inte dödade viltet direkt utan det kunde gå
eller flyga bort och han inte kunde finna igen det. "Då stöppe jag en bit gusslån mella krutä å kula". "Gusslånet" var en bit bröd. Samma tro på brödets magiska förmåga har också funnits i min hem^obygd.

"Massäcken", matsäcken för en person och för endagsanvändning var oftast en väska av kalvskinn som rymde en smörask och litet bröd. Getarens matsäck var en liten kont av flätade näverstrimlor för några smörgåsar och en mjölkflaska. Ibland var det fil i flaskan och då hände det att getaren gjorde sig en slags skål av näver, "näverryv" som han kunde slå upp mjölken i och göra sig en "filbryt" av kornbrödet. Undertecknad har själv varit getare i flera år. "Näverryva" kastades bort efter maten eller också plockade han bär i den åt småsyskonen då han kom hem på kvällen. Men när mor skulle "mätgöra åt änges", skicka matsäck till utängarna kom den stora "näverkönt" till användning. Den var rektangulärt fyrkantig och

Rjersholm
Bastulärsk
F. Johansson
1967
FFÖV 860

(9)

rymde väl omkring en kubikfot. Näverkonten bars på ryggen med med breda remmar "fässlen" över axlarna. I den fanns kornbröd till "filbryta" limpa av råg "ängesbulla" och smörasken av trä. Var smörasken så stor att den även rymde stekt fläsk och kött som lades på ena änden av den ovalt formade asken så kallades den ibland även för "sövelasken-". En stor "vriskål" full med kornmjölsgröt bars av någon av kvinnorna. Grötskålen bars i en handduk vars fyra hörn knöts ihop, två och två. Filmjölken fanns i en oval, päronformad flaska av trä. Dessa började försvinna som "ängesflaskor" i början av seklet och ersättas med mjölkhämtare av bleck. Skälet var nog att de var svåra att diska. Där ängarna låg så långt borta att man låg över flera nätter var träflaskorna längre i bruk. Man åt en tidig frukost vid halvsextiden innan man gick hemifrån. Vid miotiden tog man sig en rast och åt en smörgås av ~~en~~ rågbullen. Vid tolvtiden äts "möravärn" där mjök och gröt var huvudrätten. Gröten äts gemensamt ur den stora skålen, men kvinnorna hade en annan skål än männen för filmjölken, "grötveta", grötvätan.

Att vara tvungen äta bröd utan smör eller annat som ansågs som sovel kallades "att mögel". Ordet uttalas med tonvikt på ett mycket öppet ö-ljud. Exp. "Hä gå tongt å eta då man jett mögel". "Han satt å möglä å sken int ha na smör". Han syntes inte ha något smör. Ordet "Sögabit" har jag hört ett par gånger men det är inte vanligt här. En flicka sade till sin bror som hon visste skulle på friarfärd till en gård där de var kända för att vara snåla: "Ta med dag en sögabit om du skull val hungre." Hon var rädd han skulle bli sugen och det ^{var} nog mycken ironi i uppmaningen. All matsäck hade det gemensamma ordet "nästgäla" och "nästjol" gjorde man alltid när man måste hanat med sig.

Björholm
Rastulträsk
F. Johansson
1967
FFB 860

(10)

Det var inte ovanligt att barn som kom på besök från granngårdarna kunde få en "kakuskiv" eller "bullskiv" med smör eller annat pålägg men det var stor skillnad på den saken mellan olika gårdar. Jäntorna tycks ha haft större tur än pojkarna för att få den där förplägnaden. Det var främst "gubåna", gudbarnen, ~~xxx~~ fadderbarnen, som hade tur att få något. Min gudmor "gumora" hette Matilda Andersson och det hände aldrig att jag gick därifrån utan att ha fått något att stoppa i munnen. Var det inte bröd så kunde det vara enbit toppsocker. Hon dog 1938 och min fru som var sjukvårdskunnig skötte henne på dödsbädden.

Det var vanligt vid gravöl men även bröllopp att man delade ut en sorts stor kringla av saffransbröd och en kvadratdecimeter stor tärning av samma sorts bröd innan gästerna begav sig på hemväg. Det var "fälmatsn", färdematen och den var efterlängtd av barnen som var hemma . När min morfar varit till "martnen" i Örträsk och sålt spinnrockar som han tillverkat brukade vi få "martnesgötta" av honom då han kom tillbaka. Det var en sorts stora hemkokta karameller

11 Bordsseder.

Det var vanligt att "läsa borsböna" men i vardagslag lästes den sällan högt. Man tog ihop händerna och böjde huvudena och satt tyst några sekunder innan måltiden började. Om en predikant var på besök och hade kvarter i gården läste han bordsbönen högt. Likaså prästen i den gård där han skulle äta middag när han var i byn till exp. vid de årliga husförhören, som i nuvarande sekel bara var ett slags folkbokföringssammanträde med en andaktsstund efteråt.

Man åt vid bordet som oftast stod med ena långsidan mot ett fönster. Var familjen eller de som skulle äta var många vuxna kunde bordet stå mitt på golvet i köket som var familjens egentliga vistelse-

Bjurholmen
Bastuträsk
F. Johansson
1967
FÖ 860

Rjarholmt
Rasttetrask
F. Johansson 1967
F-701 868

(11)

plats och i storlek tilltaget därefter. Mat modern åt sällan samtidigt som de andra. Hon såg till att det inte fattades något på bordet och hon vakade över de mindre barnen som ofta hade sin matplats ^{pa} den omkring två meter långa vedbänken, "veâlåå" vars lock fick vara matbord. Där åt de oftast stående. Husfadern hade sin plats på högra änden av bordet om det stod mot fönstret och mitt på ena långsidan om det stod mitt på golvet. I den här trakten hade födorådsfolk, "förmånsfolke" nästan alltid en egen stuga och deltog sällan i familjens måltider. Var de med i måltiden någon gång så satt de i närheten av husfadern. Karlarna var alltid barhuvade vid måltiden och var det någon som behöll mössan på fick han snart en påminnelse: "Du ha visst glömt att ta å däg myssa". Kvinnorna sköt tillbaka huvudduken, "hilka" så att låg i nacken eller nere på hal-sen. Även i skogskojorna satt männen oftast barhuvade, Men vid måltider så man satt vid en eld på en stock i skogen var nog mössan alltid på.

Evelina Vikström som dog 1944, 78 år gammal berättade när jag upptecknade hennes livshistoria 1938 att hon 1886 tjänade piga hos en skogsfaktor Norvall i Ramsele, Degerfors. Då hade man där endast träskålar och tråg för maten på bordet. Knivar och gafflar av järn fanns men skaften var av två träbitar fästa med mässingnitar. Skålarna var de flesta av "björkvri". Bara träskedar fanns och de hade korta skaft och ganska breda blad. Var och en hade sin egen sked som slickades av och sattes i "skehilla" som satt på väggen vid husfaderns plats. 1894 kom hon tillbaka ett år i samma gård och nu var mycket förändrat. Trågen och träskålarna var borta och nu fanns porslinstallrikar, och skedar som var förtennade och som inte fick användas i hett fläskflott. Norvalls var ju en slags "bättre mans gård" och de gick väl före i förändringarna, men undertecknad som är född 1901 har ätit med träsked. Hos oss diskades nog skålarna

Rejmsboholm
Rantuträsk
F. Johansson 1967
H. S. S. S.

(12)

men förutnämde Albin Andersson minns hur man bara slickade och skrapade ur trägen och skålarna innan de sattes upp på "hilla" som oftast hade sin plats mellan köks- och kammardörren.

Om barnen inte åt utan bara grävde i maten, var med fingrarna i grötskålen eller grävde ut maten på bordet eller vedlårlocket så sade man att "dem görmä". Det senare ordet uttalas med hårt g och öppet ö-ljud. Även äldre som bar sig "oslögt" åt med maten fick ord om sig att "vara görmsam". Var det dålig ordning i ett kök eller på matbordet sade man att det var "tjockt öm" eller "oordningssamt".

Köttet stektes aldrig det krävde för mycket smör utan det kokades.

En köttsoppa gjordes på det sättet att man skar upp fläsk i små bit-
~~tar~~ ar som fick koka ett tag innan köttet lades med. Särskilt när

det gällde kött av villebråd ansåg man det behövt med fläsket i sopp-

an så den inte blev så mager. Köttet delades i bitar åt barnen och harskallen ansågs som en eftertraktad "gobit" för harhjärnan var den läckerhet. Och så kunde skallen användas som leksak, det blev en liten släde av underkäken. Husfadern tog för sig själv av köttet i träget på bordet och så gjorde även de vuxna. Men en som tycktes vara rädd att ta för sig kunde, om husfar var en bra karl, få uppmaningen: "Taför dag. Durska int vara farbrorsäm" Det där ordet "farbrorsäm" sades om alla som tycktes för blyga att ta för sig vid matbordet. Men om motsatsen sade man: "största småhund först ti fate". "Han åt sôm han allri skull ha sitt matn förut", eller "han jedd sä int tommä (tid) tugg utan svörd (svalde) matn sôm en hunn". Den som pratade mycket kunde få uppmaningen: "Tig åttill bolä. Pjölller (pjollra) få du göra sen."

Rapa vid bordet väckte inget uppseende men om det skulle spraka till litet på ett annat ställe så var det en olycka som den skyldige försvarade med sig mot med att säga: "Jâ jett fäll pris matmora". Men nog var den skyldige röd i synen om han inte var alltför

(13)

Förhärdat.

Fastän måltiden mitt på dagen kallades morgonvard så hette vilostunden efteråt "att vil medagen", mitt på dagen. Middagsvilan varade nog en timme i gårdar där de inte var alltför "jere", giriga.

1924 när jag var hos Anderssons i Harrsele lade gubben sig på sängen efter "möravärn" men varannan dag kom gumman och skrek åt oss: "Pojkar! kom ned i ann stugun å dra smörkärna medan je vil je." Smörkärnan, som var nyinköpt var stor ty det fanns fjorton kor och det var sannerligen ingen vila. Men när det började skära ihop i kärnan och bli smör sprang käringen, Sofia, och väckte gubben.

Sommaren 1925 hade jag en kamrat som hette Olov Englund från Sidsjö i Ångermanland. Arbetet var timmersortering i Lillån vid Umeå.

Englund bodde ensam i ett rum som han hyrt och när vi frågade hur han gjorde när han ätit mellan 3 och fyra på morgonen, när vi hade nat- skift svarade han: "Jag gör som en göbbe hemma när han ska vil medagen. Han lägg säg på sänga å ha en sten ti nävan som han håll utom sängbalken. Då han somn å sno hanna på sä å sten fall ne å då vaken han. Jag ha en bommärla jag." Men en morgon kom Englund tillbaka vid halv femtiden. Bommärlan hade fallit i golvet och Englund var för långt borta. Basen Johan Manberg mötte honom med den spefulla anmärk-

ningen: "Om dem försöv säj dem som bo hem unner jag int på hä för ^{hä} kunn ju vara käringa som ha lagt säj på skjorta hans, ⁿⁱ men du ha ju hon ända i Sidsjö."

Om man kom in i en gård där de höll på att äta hörde det till god ton att man sade: "Guss fre", guds frid. Då blev man bjuden: "Sitt! Ta däg en stol", och så kom husmor med kaffe på en bricka. Var det en bekant från en annan by eller en som man visste hade färdats en ^{bit} kunde han bli bjuden till bordet. Den inbjudningen avvärdades från början: "Nä, hovaligen, ja är int hungre, ja ha nyitte. (nyss ätit) Men oftast slutade det med att han satt vid bordet och tog för sig av det som bjöds.

Fredriksson

*Björholm
Rastträsk
F. Johansson 1967
F. S. S. S.*